

Sarfıta ‘Adl’ Olgusu

DOĞAN FIRINCI^a

Öz: Bu makalede sarf ilminde *adl* olgusu çeşitleriyle birlikte ele alınmış, kelimeye kattığı anlamlar yönünden incelenmiş ve irâb bakımından yaptığı etkiler değerlendirilmiştir. *Adl* kavramının sadece gayr-i munsarifler içerisinde bir bölüm olarak yer alması veya modern çalışmalarda şekil ve anlam yönüyle aslı dışında kullanılan tüm öğeleri içerir şekilde kullanılması, ifade ettiği mananın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla görülen bu olumsuzluk, kavramın sözlük ve ıstılâhî anlamlarının klasik kaynaklar çerçevesinde irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. İşte bu çerçevede klasik kaynaklardan verileri elde etmek ve bunların analizini yapıp bir senteze varma şeklinde takip edilen usul neticesinde, sarftaki *adl* olgusunun müstakil bir işleyişi ve felsefesinin olduğu, dolayısıyla *adl* kavramının diğer konulardan bağımsız olarak gramer ve eğitim kitaplarında yer alması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adl, madul isimler, inziyâh, mebni, gayr-i munsarif.

^a Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
dfirinci@hotmail.com

Fact of ‘Adl’ in Morphology

DOĞAN FIRINCI

Abstract: In this review, the phenomenon of *adl* in morphology has been examined together with its various types in terms of meanings it gives to the word, and the effects of it have been assessed in terms of ıřrâb. The inclusion of the term *adl* being used as a part in *gayr-i munсарif* nouns or being used in a form that includes all the elements used outside their original forms in terms of shape and meaning in modern works make their meaning difficult to be understood. For this reason, this negative situation makes it compulsory to investigate the lexical and figurative meaning of the word in the light of classical sources. In this context, a methodology in which the data were obtained, analyzed and synthesized from classical sources has been used in the study, and it has been concluded that the term *adl* phenomenon used in morphology has an independent functioning and philosophy, and therefore, the term *adl* should be included in grammar and education books as a subject independent from the other subjects.

Keywords: Adl, madul names, inziyah, mabni, *gayr-i munсарif*.

Giriş

Bu makalede Arap dili sarfında *adl* kavramı, çeşitleri, kelimeye kattığı anlamlar ve îrâb yönünden etkileriyle birlikte incelenerek mâhiyeti ortaya konulacaktır. Arapçada *adl* konusu açıklanmaya ve düzenlenmeye ihtiyacı olan önemli konulardandır. Elbette ki bu konuda hem klasik kaynaklarda hem de çağdaş çalışmalarda pek çok malumat yer almaktadır. Ancak gerek klasik nahiv kitaplarında ve gerekse günümüzdeki çoğu gramer kitaplarında gayr-i munsarifler içerisinde sadece bir bölüm olarak yer almakta; bunun yanı sıra bazı modern çalışmalarda ise şekil ve anlam yönüyle aslı dışında kullanılan tüm öğeleri içerir şekilde ele alınmaktadır.¹ İşte bu durum, konunun etraflıca anlaşılmasını engellemekte bir başka deyişle zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla sarfta *adl* olgusunun müstakil bir konu olarak ele alınmasının gerekli olduğunu düşündük. Bu amaç doğrultusunda günümüze ulaşan, ilk klasik sarf, nahiv ve sözlük kaynaklarından bu konuyla ilgili verileri toplamak ve analizlerini yapmak suretiyle Arap dili sarfında *adl* kavramını, *adl* usullerini, *adl*in kelimeye kattığı anlamları, madul isimleri ve îrâb yönlerini ele almaya çalışacağız.

1. Adl Kavramının Sözlük Anlamı

Her şeyden önce birbirinin karşıtı olan “doğruluk” ve “eğrilik” manalarını bir arada içeren *adl* kavramının sözlük anlamı çerçevesinde doğru bir şekilde ortaya konulması ve tespit edilmesi gereklidir.

Adl kelimesine verilen zıt manalar klasik sözlüklerde oldukça belirgindir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî *Kitâbu'l-'Ayn*'de العَدْلُ kelimesine “insanların sözüne ve kararına razı oldukları kişi”; mastar olarak da العَدْلُ و العُدُولَةُ kelimelerine “adaletle hükmetme” anlamını verdiği, görü-

¹ Adl ve udul kavramını mastarlar ve müştaklarının birbirinin yerine kullanılması ve belagat çerçevesinde ele alan, sadece gayr-i munsarifler içerisinde değerlendiren yüksek lisans ve doktora çalışmaları bulunmaktadır. Bk. Ahmed Gâlib en-Nûri el-Harşî, “el-Inziyâh fi Nassi'l-Kur'âni”, (*ed-Doktora fî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbiba*, el-Câmi'atu'l-Müte 'Imâde ed-Dirasâti'l-Ulyâ, 2008); Abdulhâfız Merrâh, “Zâhiratu'l-Udûl fi Belâgati'l-Arabiyye”, (*el-Mâcistîr fî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbiba*, el-Câmi'atu'l-Cezâir Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Lugât, 2006); Muhammed İbrahim Abdusse-lam, “Zâhiratu'l-Udûl fî'l-Lugati'l-Arabiyye”, (*el-Mâcistîr fî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbiba*, el-Câmi'atu Ummi'l-Kura Kulliyetu'l-Lugâti'l-Arabiyye, 1989); Aladdin Gültekin, “Arap Dilinde Gayr-i Munsarifler”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).

lür. عَدْل kelimesini “bir şeyin dengi ve eşi” olarak nitelerken aynı kökten gelen العَدْلَان kelimesini ise “hayvanın sırtının iki tarafında birbirine denk olan iki yük” olarak tanımlar. عَدِيل sözcüğüne ise “aynı sorumluluğu yüklenen kişi” anlamını verir. Halil b. Ahmed عَدْل kelimesinin fidye (فَدْيَةٌ) anlamı taşıdığını zira ² وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ ayetinin “Ondan fidye kabul edilmez.” anlamına geldiğini de belirtir. Bir taraftan bu kavramın fiil olarak “yön değiştirmek, sapmak” anlamında kullanıldığını اَنَا عَنْ الطَّرِيقِ عَدَلْتُ “Yoldan saptım.” ifadesiyle örneklerken diğer taraftan da “zulmetmek” ve “hedeflenen yere doğru yürümeyi terk etmek” manalarına gelen الجَوْر kelimesinin zıttı bir anlam taşıdığını vurgular.³

İbn Fâris de *Mekâyisi'l-Luga*'da bunlara ilaveten العَدْل kelimesinin “istivâ/eşitlik” ve “i'vicâc/eğrilik” şeklinde birbirine zıt iki anlamının bulunduğu, eğrilik anlamını عَدْل (Başkasını eğiltti.) ve اِنْعَدَلَ (Kendi eğildi.) fiillerinin karşıladığını ifade eder. Bu manayı Zu'r-Rimme'den bir beyitle istişhâd eder.⁴

وَأَيُّ لَأَنْجِي الطَّرْفَ مِنْ نَحْوِ غَيْرِهَا حَيَاءً وَلَوْ طَاوَعْتُهُ لَمْ يُعَادِلْ

“Utunarak bakışımı (istemesem de) sevdiğimden başka yöne çevirdim, eğer buna izin verseydim oradan kesinlikle ayrılmayacaktı.”

İbn Manzûr ise *Lisanu'l-Arab*'da العَدْل kelimesini “mustakîm/doğru olan” anlamında olduğunu ve الجَوْر kelimesiyle zıt mana taşıdığını عَدْلُ الحَاكِمِ فِي الخُكْمِ “Hakim kararında adil davrandı.” örneğiyle belirtir. Allah'ın isimlerinden olan العَدْل kelimesinin “hevâsına yönelmeyen, haksızlık yapmayan” manası taşıdığı ve mastar olmasına rağmen ism-i fâil (العَادِل) anlamında daha belîğ bir tarzda kullanıldığını söyler. Kelimenin “bir şeyin yönünü değiştirmek” anlamına da sahip olduğunu عَدَلْتُ فَلَانَا عَنْ طَرِيقِهِ (Falancanın yolunu bir tarafa doğru değiştirdim.) ve عَدَلْتُ الدَّابَّةَ إِلَى مَوْضِعٍ كَذَا (Yük hayvanını ayrı yöne doğru çevirdim.) örnek cümleleriyle gösterir.⁵

² Bakara, 2;123.

³ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim Sâmerrâî (tahk.), yy, ts, II, 38-39; VI, s. 176.

⁴ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Luga*, Abusselâm Muhammed Hârun (tahk.), Dâru'l-Fikr, Kâhîre 1986, IV, ss. 246-248.

⁵ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed, İbn Manzûr,

İbn Düreyd (ö. 321/933) de *adl* sözcüğünün الجور kelimesinin zıttı bir anlam taşıdığını belirtir. عدلت الشيء بالشيء cümlesini, “bir şeyi diğeriyle aynı ölçüye getirme” olarak açıklarken عدلت عن شيء ifadesine de إذا “bir şeyden ayrılma” anlamı verir. الجور kavramını da “olması gerekenin dışında hareket eden” şeklinde tanımlar. جاز عن الطرق örneğinin de “Yoldan ayrılma” (إذا مال عنه) manasına geldiğini ve herhangi bir şeyden ayrılan herkes için (كل مايل عن شيء) kullanılacağını vurgular.⁶

Tüm bu açıklamalar ışığında العدل kelimesinin birbirine zıt görülen istikamet/doğruluk ve “istivâ/eşitlik” ile i'vicâc/eğrilik şeklinde iki anlamının bulunduğu görülmektedir. Ancak sunulan iki zıt anlamın oluşturduğu karmaşa yine kelimenin doğru yorumlanmasıyla ortaya çıkartılacak bir niteliktedir. العدل ve الجور kelimelerinden asıl kastedilenin “bir tarafa meyl” olduğu açıktır. Bu sözcük ise *Lisânu'l-Arab*'da العُدول إلى الشيء “bir şeye doğru yönelmek” anlamında kullanılır.⁷ Bu durumda العدل ve الجور kavramları meyl kelimesinin anlamını olumlu ve olumsuz yönde paylaşır.

عدل kavramı العدل kelimesinde olduğu gibi “insanlar arasında eşitlik”, العدالة sözcüğünde görüldüğü gibi “yönetimde eşitlik” ve yine العدل kavramında olduğu gibi “râvide güvenilirlik” anlamlarında hep olumludur. İkinci olarak da Zu'r-Rimme'nin beytinde geçtiği gibi “meyletme” anlamına gelir. Ancak bu meyl hatalıdan doğru olana şeklindedir. العدل kelimesinin bütün kullanımlarında “hatalı olanı bırakarak doğruya meyletme” bu nedenle de “istikamet bulma” ve “doğruluk” anlamları görülürken الجور sözcüğünde ise tam aksine “doğru olandan hatalı olana meyletme” bu nedenle “zulmetmek” manaları anlaşılır.

Belirtilen çerçevede عدلتك فلانا عن طريقه örneği “Falancanın yolunu doğru yönde düzelttim”, yani “Ona seçtiğim yeni yol doğrudur.” anlamına gelir. عدلتك الدابة إلى موضع كذا örneği ise “Yük hayvanını doğru yöne çevirdim.” olarak anlaşılır.

Lisânu'l-Arab, Beyrût, Dâru Sâdır 2003, X, ss. 60-63.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *Cemberetü'l-Luga*, Meclisu Dâiretu'l-Ma'ârif, Haydarabâd 1344, II, s.87, 281.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrût, Dâru Sâdır 2003, XIV, s. 160.

2. Sarf İstılâhında Adl Kavramı

Adl olgusu Sibeveyhî (ö.180/796) ve Müberred (ö.286/900) tarafından örneklerle ele alınsa da istılâhî olarak bu kavramı etraflıca ilk tanımlayan İbn Serrâc (ö.316/928) olmuştur. O, *adl* kavramını “Nekrey-i maksûde bir ismin manasının yeni bir isim içerisine yerleştirilmesiyle veya özel isim olarak kullanmak üzere binasının değiştirilmesiyle yeni bir isim iştikâk etmek” şeklinde açıklar.⁸

İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise bu kavramı “söylenen bina ile kastedilen binanın farklı olması” şeklinde tanımlar. Bu itibarla *عُمَرُ* veya *زُفْرُ* denildiğinde *عَامِرٌ* ve *زَافِرٌ* de bulunan sıfat manasının kastedildiğini ifade eder.⁹

Sekkâkî (ö.626/1229) de kelimeleri gayr-i munsarif yapan sebepler konusunu işlerken üçüncü sırada *adl* kavramına yer verir ve bu sözcüğü “mana değişmeden kelime sîgasının değiştirilmesi” olarak dile getirir. Özel isimlere *عَدَامٌ* ← *حَايِمَةٌ* ← *عُمَرُ*, örneklerini verirken nekre isimler için de *عَشَارٌ* ← *مَعَشَرٌ* ← *عَشْرَةٌ* ← *أَحَادٌ*... ← *مَوْحَدٌ*, *أَحَدٌ* ← *وَاحِدٌ* şeklinde birden ona kadar olan sayıları numunelendirir.¹⁰

Radî (ö.688/1289) ise *adl* kavramını “İsmin kalb, tahfif, ilhâk ve mana değişikliği olmaksızın kendi asli sîgasından çıkarılması” şeklinde açıklar. Bu çerçevede *أَيْسٌ* ← *يَيْسٌ* fiilinde gerçekleşen kalbi, *مَقَامٌ*, *مَقُولٌ*, *عُنُقٌ* kelimelerindeki tahfifi, *كُوْنْتُ* ismindeki ilhâkı, *رَجُلٌ* ism-i tasgîrindeki ve *رَجَالٌ* cemî isimdeki mana değişikliklerini *adl* kavramı dışında tutar. Madul kavramını “asıl yapısından ayrılan kelime”, udul sözcüğünü ise “asıl yapısından ve anlamından ayrılma” olarak tanımlar.¹¹

⁸ İbn Serac Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fî'n-Nabv*, Abdulhuseyn el-Fetlî (tahk.), Muessesetu'r-Risâle, ts, II, s. 88-90.

⁹ Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Luma fî'l-Arabiyye*, Fâiz Fâris (tahk.), Dâru'l-Kutubi'l-Sekâfiyye, Kuveyt 1972, s. 155-156; Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hızânetu'l-Edeb*, Abdusselâm Muhammed Hârun (tahk.), Mektebetu'l-Hancı, 1997, I, s. 185-186.

¹⁰ Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâbu'l-Ulûm*, Abdulhamid el-Hindâvî (tahk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût h.1418, s. 136.

¹¹ Radiyuddin Muhammed b. el-Hasen el-İstirâbâzî, *Şerbu Radî ale'l-Kâfiyye*, Yûsuf Hasan Ömer (tahk.), Câmîatu Bingâzî, Bingâzî 1996, I, s.113; Ebu'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân şerbu'l-Eşmûni ale'l-Elfîyeti İbn Mâlik*, Tâha Abdur-

Cürcânî'nin (ö. 816/1413) ise bu sözcüğe nahiv ıstılahı olarak "ismin asıl sığasından başka bir sığaya çıkması", mastar olarak ise "adalet, itidâl, istikâmet sahibi olma ve hakka meyletme" anlamlarını verdiğini görüyoruz.¹²

İstılâhî ve lugavî manaları bir arada değerlendirildiğinde *adl* kavramını "bir kelimenin kalb ve tahfif yapılmadan veya mülhâk olmadan bir sığadan diğerine dönüşmesi" şeklinde tanımlayabiliriz.¹³ Ancak meyl anlamı taşıyan العُدل ve العُدول kavramlarının Arapça'da geniş bir kullanım alanı bulduğu da görülmektedir. Zira asıl yapısında gelmeyen her şey bu kapsama alınmaktadır: Belâgatta kullanılan ve asıl anlamı yerine istenilen başka bir manayı ifade eden mecâz ve istiâre, birbirini kastedecek şekilde kullanılan inşâ ve haber cümleleri, isim cümlesi yerine fiil cümlesi kullanılması veya tersi kullanım, haberin mübtedânın önüne geçmesi, mef'ûlün öne alınması, birbirlerinin anlamında kullanılan ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve mastarlar, asıl manaları ve konumları dışında gelen her şey bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ancak bu geniş yelpazede ele alınan çalışmalar daha ziyade udul¹⁴ sözcüğüyle ifade edildiği, hatta günümüzde tüm anlam ve şekil kaymalarının inziyâh¹⁵ kavramıyla karşılandığı görülür. Makalemiz içerisinde sarf yönüyle incelenecek bu olgu *adl* olarak isimlendirilmektedir. Bu itibarla "Sarta Adl Olgusu" başlığı altında mübalağa, teksîr ve te'kid anlamı kazanan, mârife isim ya da sıfat olarak kullanılan veya elif-lâm takısından ayrılan gayr-i munsarif madul isimler; usul, nitelik, îrâb ve anlam yönleriyle irdelenecektir.

3. Adl Usulleri

Sarf yapısı içerisinde *adl*in isimlerde dört şekilde gerçekleştiği görülmektedir.¹⁶

raûf Sa'd (tahk.), Mektebetu't-Tevfikiyye, yy, ts, III, s. 349.

¹² Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetu'l-Lübân, Beyrût 1985, s.152.

¹³ Soner Gündüzöz, *Arapçada Kelime Türetimi*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2005, ss. 82-84.

¹⁴ Muhammed İbrahim Abdusselam, "Zâhiratu'l-'Udûl fi'l-Lugati'l-Arabiyye", s.10; Abdülhâfiz Merrâh, "Zâhiratu'l-'Udûl fi'l-Lugati'l-Belâgati'l-Arabiyye," ss. 12-13.

¹⁵ Ahmed Gâlib en-Nûri el-Harşî, "el-İnzîyâh fi Nassi'l-Kur'ânî", ss. 5-10.

¹⁶ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerbu'l-Eşmüni ale'l-Elfyeti İbn Mâlik*, III, s. 349; İstirâbâzî,

1. Hareke değişimiyle madul olan isimler: كُنْعَ ← كُنْعُ، جُمْعُ ← جُمْعُ.
2. Harf (ال) eksilmesi yoluyla madul olan isimler: سَحْرُ ← السَّحْرُ، أَحْرُ ← الأَحْرُ.
3. Harf eksilmesi ve hareke değişimiyle madul olan isimler: رُفْرُ ← رُفْرُ، عَمْرٌ ← عَمْرٌ، زَافِرٌ ← زَافِرٌ.
4. Harf eksilmesi, artması ve hareke değişimiyle madul olan isimler: ثَلَاثٌ ← مَثَلٌ، خَادِمَةٌ ← خَدَامٌ،

4. Hakîkî ve Takdîrî Adl

Adl açık veya gizli oluşuna göre hakikî veya takdîrî olarak ikiye ayrılır. Hakikî *adl*, aslının başka bir isim olduğu kıyâsî olarak tespit edilen gayr-i munsarif isimlerde görülür. فَعَالٌ ve مَفْعَلٌ kalıplarında sıfat olarak gelen bir ila on¹⁷ arasındaki sayılar ile semâî kullanımlarla sınırlı olan سَحْرُ gibi bazı gayr-i munsarif sözcükler hakikî *adlî* oluşturur.

ثَلَاثٌ ve مَثَلٌ kelimelerinin ثَلَاثَةٌ ثلاثٌ “üçer üçer” anlamında olduğu kıyâsî olarak tespit edilebilir.¹⁸ Bu kullanım “كavim، جَاءَنِي الْقَوْمُ رَجُلًا رَجُلًا” “Kavim, birer birer geldi.” ve “قَرَأْتُ الْكِتَابَ جُزْأً جُزْأً” “Kitabı bölüm bölüm okudum.” misalleri gibi مَرَرْتُ بِهِمْ ثَنَاعٌ “Kavmi bir bir gördüm.”، نَظَرْتُ إِلَيْهِمْ ثَلَاثٌ أَوْ مَثَلٌ “Onlara ikişer ikişer uğradım.”، أَوْ مَثَلِي “Onlara üçer üçer baktım.” ve “أَعْطَيْتُ ذَرَاهِمُ رِبَاعٍ أَوْ مَرْبَعٍ” “Dirhemleri dörder dörder verdim.” örnekleriyle gelir.¹⁹

أَحْرُ sözcüğünün ise cemî olarak الظَّلْمُ vezninde gelmesine rağmen tenvin almadığı bununla beraber madul sayılmadığı takdirde tenvinle

¹⁷ *Şerbu Radî ale'l-Kâfiye*, I, s.113.

¹⁷ Madul sayıların beş ila on arasındaki kullanımı semâî veya kıyâsî olduğu nahivciler arasında ihtilâfıdır. Bk. Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî fi Şerbi Cem'il-Cevâmî*, Ahmet Şemseddîn (tahk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, I, ss. 91-95.

¹⁸ Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârun (tahk.), Dâru'l-Cil, Beyrût, ts, III, s. 225; Muberrred, Ebû 'Abbâs Muhammed b. Yezîd; *el-Muktedab*, Abdulhâlık Udayme (tahk.), Âlemu'l Kutub, Beyrût 2010 III, ss. 380-381; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s.136; Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, s.152; el-İstirâbâzî, *Şerbu Radî ale'l-Kâfiye*, I, s.114.

¹⁹ Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Şerbu'l-Kâfiyeti's-Şa'fiye*, Abdulmun'im Ahmed Hureyrî (tahk.), Dâru'l-Me'mûm li't-Turâs, Mekke 1986, III, s.1446.

kullanılacağı ortadadır. Nitekim الظُّلْمُ ve العُرْفَةُ kelimelerin cemîsi الظُّلْمُ ve العُرْفُ olarak أُخْرُ vezninde gelir. Ayrıca الكُبْرَى ve الصُّغْرَى sıfatlarının cemîsi de الكُبْرُ ve الصُّغْرُ şeklinde bu vezindedir. Müenneslik alametleri bulunan فُعْلَى ve فُعْلَةٌ vezinlerinin cemilerinin de aynı olduğu görülür. Bu durumda الأُخْرُ ← الأُخْرَى şeklinde mârife gelmesi gerekirken, ال takısı almadan gayr-i munsarif bir sıfat olarak kullanılan أُخْرُ kelimesinin kıyasî olarak ism-i tafdil vezninde geldiği tespit edilir.²⁰

İsm-i tafdil ise أَفْعُلُ مِنْ veya أَفْعُلُ vezninde gelen sıfatlardan oluşur ve zâid anlam taşır. Müennesi الفُعْلَى olan bu veznin örnekleri هَذَا أَفْضَلُ مِنْكَ، هَذَا الْأَفْضَلُ، هَذِهِ الْفُضْلَى، هَذِهِ الْأُولَى، هَذِهِ الْكُبْرَى şeklindedir. Bu sıfata ait örnekler ise صَرَبْتُ رَجُلًا آخَرَ مِنْهُ veya صَرَبْتُ الرَّجُلَ الْآخَرَ şeklinde gelmesi gerekirken elif-lâm takısı ya da مِنْ harf-i cerri olmaksızın آخَرَ tarzında gelir. Müennesi de جَاءَتْنِي امْرَأَةٌ أُخْرَى olarak gelmesine rağmen bu yapı çerçevesinde امْرَأَةٌ صُغْرَى /كُبْرَى şeklinde bir kullanıma rastlanmadığı, ancak bu sıfatların الصُّغْرَى/الكُبْرَى veya أَصْغَرُ مِنْكَ / أَكْبَرُ مِنْكَ şeklinde bir kullanıma rastlandığı görülür. Aynı zamanda cemî olan ism-i tafdillerin ال takısıyla gelmesi şart olmasına rağmen أُخْرُ sıfatında olduğu gibi da elif-lâm takısından ayrılıp madul olarak gelir. Nitekim bu durum âyette de görülür.²¹

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ²²

“Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayınsınca başka günlerde (tutar.)”

السَّحَرُ “seher vakti” zaman zarfı olarak belirli bir güne ait bir zaman dilimi belirttiğinde ve ال takısız olarak عَلِيهِ سَحَرَ “Ona bu seher vaktinde gidildi.” şeklinde kullanıldığında mârife anlamını koruyarak

²⁰ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III, s. 224; Muberrred, *el-Muktedab*, III, s. 376; Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, *Şuzûru'l-Zeheb fî Ma'rîfeti Lisani'l-Arab*, Abdulganî ed-Dakr, eş-Şeriketü'l-Muttehide lit-Tevzih, Dımeşk 1984, s. 589.

²¹ Muberrred, *el-Muktedab*, III, ss. 377; İstirâbâzî, *Şerbu Radî ale'l-Kâfiye*, I, ss. 116-118; Abdullah b. Salih Fevzân, *Delîlu's-sâlik ilâ elfiyyetî'bnî Mâlik*, Dâru'l-Muslimîn, ty, II, ss. 337-338; Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, *İrtişafû'd-Darab min Lisani'l-Arab*, Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abdut-tevvâb (tahk.), Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1998, V, s. 2319; İbn Mâlik, *Şerbu'l-Kâfiyetî'ş-Şafiye*, III, s. 1449.

²² Bakara, 2:184.

rinin cemîleridir. Bu sözcükler izafetle gelmek yerine فُعَلْ vezninden çıkararak madul olurlar. Mârife kaldıkları müddetçe gayr-i munsarif kullanılırken nekre olduklarında alem isimlere benzememeleri nedeniye munsarif kalırlar. Aynı anlamı taşıyan بُصْعُ ve بُتْعُ kelimeleri de madul olmaları nedeniyle gayr-i munsariftir.²⁶

5.2. Mebnî Madul İsimler

Müzekker olan فُعَلْ vezninin müennes karşılığı فَعَالِ veznidir. Müennes mârife isimler gayr-i munsarif olmaları nedeniyle madullerinin tenvinsiz gelmesi aralarında bir fark oluşturmaz. Mârife ve madul olmanın yanında müennes olmaları nedeniyle oluşan üçüncü gerekçe bu isimlerin harekesini ortadan kaldırarak îrâbdan men eder. Bu durumda sakın kalan son harf kesrayla harekelenir. Zira bu hareketin müenneslik alameti olduğu أنتِ zamiri ile فعلتِ fiilinde görülür. Madul müzekker isimler nekrey-i maksûde olduğunda يَا لَكُوعُ örneğinde gayr-i munsarif, müennes olanlar ise يَا لَكَعِ، يَا لَكَعِ şeklinde kesra üzere mebnî gelirler. قَطَامِ alem ismi قَطَامِ şeklinde madul olur, ancak nekre durumunda وَأَخْرَى قَطَامًا أَخْرَى cümlesinde görüldüğü gibi alemliği kaybolması nedeniyle munsarif kullanılır. Müennes isimler müzekker kişilere verildiğinde ise هَذَا خَدَامٌ قَدْ جَاءَ örneğinde geldiği gibi gayr-i munsarif olurlar.²⁷

Arap kabilelerinden Temîmliler ise فَعَالِ vezninde gelen خَدَامِ، قَطَامِ، خَدَامِ gibi müennes isimlerinin madul olduğunu kabul etmez. Bu isimleri başlı başına bir yapıda gördükleri için gayr-i munsarif olarak kullanırlar. Ancak bazıları da bu vezinde gelen ve sonu râ ile biten isimlerin imaleyle daha kolay telaffuzlarını sağlamak amacıyla sonlarını Hicazlılar gibi kesra üzere mebnî yaparlar. Bunun yanı sıra madul olarak gördükleri müennes yapıları da يَا خَبَاتِ أَقْبَلِي، يَا خَبَاتِ أَقْبَلِي örneğinde olduğu gibi kesra üzere mebnî kullanırlar.²⁸

²⁶ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III, s. 223; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerbi Cem'il-Cevâmi'*, I, ss. 97-98.

²⁷ Sibeveyhî, *el-Kitâb*, II, ss. 197-198; III, s.272, 279-280; Muberrred, *el-Muktedab*, III, ss. 373-374; Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, Muhammed Ali en-Neccâr (tahk.), Mektebetu'l-İlmiyye, ty, ts, I, ss. 179-180.

²⁸ Muberrred, *el-Muktedab*, III, s. 375.

6. Adl ile Hedeflenen Manalar

Madul isimler mübâlağa, teksîr veya te'kîd anlamları kazanarak sıfat, alem veya şibh-i alem olarak kullanılırlar. “Günahkar erkek” manasını taşıyan يَا فَاسِقُ نِيدَاسِي kalıbında يَا فَاسِقُ şeklinde madul olduğunda “çok günahkar erkek” anlamında ve yine müennes olarak فَعَالٍ kalıbında يَا فَسَاقِي olarak geldiğinde “çok günahkar kadın” anlamında mübâlağa bildirir. ثَلَاثَةٌ ثَلَاثَةٌ / ثَلَاثٌ ثَلَاثٌ (iki iki, ikişer) ve ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ ثَلَاثَةٌ (üç üç, üçer) anlamında madul olarak مَثْنَى ve ثَلَاثٌ şeklinde teksîr anlamı ifade eder. Ayrıca iki kelime yerine bir kelime gelmesi lafızda kısalma anlamda icâz meydana getirir. Aşağıdaki âyetlerde de bu manalar görülür.²⁹

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ³⁰

“Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın.”

ثَلَاثٌ وَرُبَاعٌ

“.. ikişer, üçer, dörder kanatlı..”

“Hepsi” anlamındaki بُضْعٌ، بُئَعٌ، كُنْعٌ، جُمْعٌ cemî sözcüklerinden madul olarak gelen بُضْعٌ، بُئَعٌ، كُنْعٌ، جُمْعٌ müennes kelimeleri de te'kîd manası bildirir.³²

Bunun yanında الرَّابِعُ، الثَّلَاثُ gibi “üçüncü, dördüncü” anlamında kullanılan الأَرْبَعَاءُ، الثَّلَاثَاءُ sayıları teksîr manası bildirmemeleri nedeniyle madul olmazlar, sadece haftanın günleri manasında müştak isim olarak

²⁹ Muberrred, *el-Muktedab*, III, ss.380-381; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III, ss. 267-268; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Abkâmi'l-Kur'an*, Abdullah b. Muhsin et-Turki (tahk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006, V, ss. 15-17; İstirâbâzî, *Şerhu Radî ale'l-Kâfiye*, I, s.114; Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Ukûdu'z-Zeberced fi İrâbî Hadisî'n-Nebeviyye*, Süleyman Kudât (tahk.), Daru'l-Cil, Beyrût 1994, II, ss. 10-12; Abdullah b. Salih Fevzân, *Delîlu's-Sâlik ilâ Elfîyyeti'bnî Mâlik*, II, ss. 335-337; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûni ale'l-Elfîyeti İbn Mâlik*, III, ss. 350, 353.

³⁰ Nisâ, 4;3.

³¹ Fâtır, 35;1.

³² Sibeveyhî, *el-Kitâb*, III, s. 223; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî fi Şerhi Cem'il-Cevâmî*, I, ss. 97-98; Yûsuf Uralgıray, *Arapça İlk ve İleri Dil Bilgisi*, İmam Muhammed İbn Süüd İslam Üniversitesi, Riyad 1986, II, s. 799.

kullanılırlar. Yine aynı kökten müştak olarak gelen, insanlar için kullanılan العَدِيل ve diğer varlıkları niteleyen العَدْل kelimeleri de “kişiler veya nesnelere arasında eşitlik” dışında farklı bir anlam içermemeleri nedeniyle birbirlerinin madulü değildir. Benzer şekilde ثَقِيل sıfatı gibi “ağır olan” anlamına gelen ثَقَال kelimesi فَعَال vezninde gelmesi nedeniyle madul sayılmaz.³³

Sonuç

Ele aldığımız bu makale sonucunda *adl* kelimesinin “doğru veya doğruya ulaşma çabası içerisinde bir tarafa yönelme” olarak olumlu manada kullanılan bir kavram olduğu, belirtilen anlamlarının zıtlık içermediği görülmüştür. Bu kavramın sarf ıstılâhı olarak sadece aslından ayrılan kelimenin yeni bir yapı ve zâid anlam kazanmak için uğradığı değişiklikleri ifade etmek için kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Sarfta *adl* olgusunun kelimenin imlasını ve îrâbını değiştiren, bunun yanında zâid anlamlar yükleyen başlı başına bir konu olduğu verilen örneklerde görülmüştür. Belirtilen nedenlerden dolayı bu konunun müstakil bir başlık altında değerlendirilerek gramer ve eğitim kitaplarında yer alması gereklidir. Nevar ki ülkemizde sarfta *adl* ile ilgili çağdaş çalışmaların yeterli olmadığı, her ne kadar bu çalışma, alandaki boşluğu kısmen doldursa da klasik kaynaklar başta olmak üzere madul kelimelerin detaylı olarak tespit ve tayinine ihtiyaç duyulduğunu şimdiden ifade etmek yerinde olacaktır.

Kaynaklar

Abdullah b. Salih Fevzân, *Delilu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, Dâru'l-Muslimîn, ty.

Abdusselam, Muhammed İbrahim, “Zâhiratu'l-Udûl fi'l-Lugati'l-Arabiyye”, (*el-Mâcistîr fi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbiba*, el-Câmi'atu Ummi'l-Kura Kulliyetu'l-Lugâti'l-Arabiyye, 1989).

Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hızânetu'l-Edeb*, Abdusselâm Muhammed Hârûn (tahk.), Mektebetu'l-Hancî, 1997.

Cürçânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitâbu't-*

³³ Muberrred, *el-Muktedab*, III, s. 382.

- Târîfât*, Mektebetu'l-Lübân, Beyrut 1985.
- Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân, *İrtişa-fu'd-Darab min Lisani'l-Arab*, Receb Osman Muhammed ve Ramazan Abduttevvâb (tahk.), Mektebetu'l Hancî, Kahire 1998.
- Ferâhidî, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim Sâmerrâî, yy, ts.
- Gündüzöz, Soner, *Arapçada Kelime Türetimi*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2005.
- Harşe, Ahmed Gâlib en-Nûri, "el-İnzîyâh fî Nassî'l-Kur'ânî", (*ed-Doktora fî'l-Lugati'l-Arabîyye ve Âdâbîba*, el-Câmi'atu'l-Mûte 'Imâde ed-Dırasâti'l-Ulyâ, 2008).
- İstirâbâzî, Radiyuddin Muhammed b. el-Hasen, *Şerbu Radî ale'l-Kâfiye*, Yusuf Hasan Ömer (tahk.), Câmîatu Bingâzî, Bingâzî 1996.
- İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, Muhammed Ali en-Neccâr (tahk.), Mektebetu'l-İlmiyye, yy, ts.
- İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osmân, *el-Luma fî'l-Arabîyye*, Fâiz Fâris (tahk.), Dâru'l-Kutubi'l-Sekâfiyye, Kuveyt 1972.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *Cemberetü'l-Luga*, Meclisu Dâiretu'l-Ma'ârif, Haydarabâd 1344.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ, *Mekâyisi'l-Luga*, Abus-selâm Muhammed Hârûn (tahk.), Dâru'l-Fikr, Kâhire 1986.
- İbn Hişâm Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh, *Şuzûru'l-Zebeb fî Ma'rîfeti Lisani'l-Arab*, Abdulganî ed-Dakr, eş-Şeriketu'l-Muttehide lit-Tevzîh, Dımeşk 1984.
- İbn Mâlik Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerbu'l-Kâfiyeti's-Şafîye*, Abdulmun'ım Ahmed Hureyrî (tahk.), Dâru'l-Me'mûm li't-Turâs, Mekke 1986.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut 2003.
- İbn Serac, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fî'n-Nabv*, Abdulhuseyn el-Fetlî (tahk.), Muessesetu'r-Risâle, ts.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li*

- Abkâmi'l-Kur'ân*, Abdullah b. Muhsin et-Turkî (tahk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2006.
- Merrâh, Abdulhâfız, "Zâhiratu'l-Udûl fî Belâgati'l-Arabiyye", (*el-Mâcistîr fî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbiba*, el-Câmi'atu'l-Cezâir Kulliyetu'l-Âdâb ve'l-Lugât, 2006).
- Muberred, Ebû 'Abbâs Muhammed b. Yezîd; *el-Muktedab*, Abdulhâlık Udayme, Âlemu'l Kutub (tahk.), Beyrut 2010.
- Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Alî, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerbu'l-Eşmûnî ale'l-Elfîyeti İbn Mâlik*, Tâha Abdurraûf Sa'd (tahk.), Mektebetu't-Tevfikîyye, yy, ts.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî, *Miftâbu'l-Ulûm*, Abdulhamid el-Hindâvî (tahk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1418.
- Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, 'Abdu's-Selâm Muhammed Hârun (tahk.), Dâru'l-Cil, Beyrut, ts.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Ukûdu'z-Zeberced fî İrâbi Hadisî'n-Nebevîyye*, Süleyman Kudât (tahk.), Daru'l-Cil, Beyrût 1994.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerbi Cem'il-Cevâmi'*, *Abmet Şemseddîn* (tahk.), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.